

Téma potlačované literatury v *Humoristických listech* (1863–1873)

— Blanka Hemelíková¹ —

Stihne-li tě konfiskace, zbytečná je všechna práce.
František Gellner

Cenzura je předmětem badatelské pozornosti především jako vnější systém státní represe. Proti cenzorům, to jest instituci, legislativě a mechanismům, stojí zkušenost cenzurovaných, kteří na represí určitým způsobem reagují (například strategií v tvorbě). Tento „konvenční“ přístup však stále nabízí dostatečně velká „pole neoraná“. Sem patří právě odpovědi spisovatelů. Příspěvek se věnuje důležité oblasti spjaté s touto problematikou, která dosud není podrobně prozkoumána, a to tematizaci cenzury v literatuře 19. století. Východiskem jsou z novějších teoretických přístupů poznatky o prostoru pro manévrování mezi cenzurovaným, hájícím si svou individualitu, a cenzorem, kontrolujícím komunikaci, a poznatky o limitech cenzurního působení (Stark

¹ Text vznikl za podpory grantového projektu P406/10/2127 *Literární cenzura v obrysech. Administrativní kontrola a regulace literární komunikace v české kultuře 19. a 20. století* (GA ČR, 2009–2013).

2009: xx, xxi). Na tematizaci cenzury přitom chceme pohlédnout optikou satirického časopisu jako důležitého média, které bojovalo s cenzurou ve jménu ideálu svobodného společenského rozvoje i v odpovědi na konkrétní postihy. A záměrně volíme metodu sondy, abychom se v případové studii pokusili vyložit, jak téma potlačené literatury a cenzury vstupovalo do *Humoristických listů*² v období let 1863–1873, kdy se programově věnovaly politickému humoru a satíře a kdy byla vlna represí českého tisku vysoká.³

Naším cílem bude ukázat, že v době, kdy v žurnalistice otevřená oficiální debata o cenzuře nebyla možná, *Humoristické listy* řadou rezistenčních strategií a tematizací cenzury proti cenzuře veřejně protestovaly a „s jasným úmyslem, způsobem ironickým a uštěpačným, jakož i pohaněním a potupením vyzývaly k nenávisti a opovrhování [...], přičemž tím vystupovaly proti veřejnému pokoji a řádu“ (Konfiskace [...] 1872: 376). Významně tím také oslabovaly účinnost cenzury. Je přitom důležité, jak vyložíme dále, že za útoky na cenzuru, jimiž podrývaly její legitimnost, nebyly postihovány.⁴ Máme ovšem nesčetné doklady na stránkách periodika i jinde (Arbes 1894), že *Humoristické listy* byly hojně postihovány především pro útoky na politický systém – připomeňme zastavení listu v roce 1864 a několikerá věznění jeho majitele Josefa Richarda Vilímka. Tematická exploatace cenzury byla vysoká a cenzura patřila k hlavním tématům. Obecně lze říci, že časopis reflektoval obě strany cenzurní komunikace: cenzory i cenzurované. Předmětem pozornosti byl cenzurní terorismus rakouské státní policie a zároveň účinek cenzurních zásahů na celý komunikační proces – od redaktorů po čtenáře. Empirický materiál nám dovoluje načrtnout charakteristiku témat i ukázat manévrovací prostor pro cenzory a cenzurované.

Výklad rozdělíme na dvě části. Nejprve pojednáme téma cenzura a cenzoři a potom téma cenzurovaní. V rámci prvního se budeme zabývat nesvobodou tisku, útlakem obecně, institucemi a legislativou cenzury, úřednictvem. V rámci druhého pojednáme o osudech redaktorů, novin a o čtenářích.

2 Vycházely 1858–1941 (od 1. 10. 1859 jako týdeník).

3 Srdečně děkuji paní profesorce Janáčkové za upozornění na téma.

4 Zde totiž spočívá novum oproti době před rokem 1848 a oproti padesátým letům 19. století, a to v tom, že v cenzurní komunikaci již vznikl důležitější manévrovací prostor pro cenzurovaného a cenzora, který byl dán změnami legislativy směrem k liberalizaci, tak jak přestala existovat „předběžná cenzura“. Redakce *Humoristických listů* systematicky využívala manévrovací prostor především v tematizaci cenzury, a to díky většímu sebevědomí, i proto, že se snažila v orientaci na opoziční politický humor dostát očekávání svého stejně naladěného čtenářstva.

Pan představený ovítal celý to stádo a pozdravil vševěma slovy. — a p. představený z Hončovic v méno všech náh na to odpovídá až k pláči. — Potom začal na veže všec-kéma zvonama zvonit, mozekatí hrále, — a me otra sobě oplakany hobe, chetaste se k pochodu na mšo svatú, kerá bhe obětována za poděkování odelených cis. milostí. — Praporcn třebarevných bělo na veže, jak dež jo kafke oba-sedno, a pod něma napsáno: Sláva císařovi a královi našemu! — Střelba z mozdíků, to se rozumí, bez ostání. — Po skončení mše svaté a slavné mšele sme, že bude tako slavný pohřebání, — ale chela lavke! ono nebele ani spro-ty. — Potom obrátá se k počtu sme kostelo pate, a vloža se do jedného volekyho zálo z hladněma učekama k spo-lečenskyno chědo, mosele sme ešte celú hodinu čekať, až kochařke na mčko ovařele maso a opekla. — Zatím abe-chme nezahálele po darebné pře tak veleké slavnosti, tož jít začal všecem vokládat o tem diplomě, a povídal sem take, že se ho předržime jak smola dratve. Na to zavolale z plněch hrdel všec: Sláva cis. a královi našemu! až zide zálovy brněle. — Potom deklamovale kapitálně: Franeek Hřevnu, Jozef Chetilu, Matěj Běhlu, Ferda Čocku, a děv-čata z Holomúce Veineroye. — Děvčata Nákelisky zdruvovale a nechtěle deklamovat, protože je tance zakázané. . . eno, kdož muže za to, dež je okolečné pád hovězího dobetka. — Potom sme obědvale a prepíjele na zdraví všecem známém, jak třeba Ve ste, pane ledahtore, až sme pře tem take nekolik sklinek porbíle. — Zaoptatřa svy žalódke jidlem a pitím přechvalovale sme sobě, že ten tance je zakázané; proto že sme bele tože tēží — ač mozeka ostavičné tane-ční a dovíjaky kóske hrála. — Jenom nēlētēs se belo na te Nákelisky děvčata podívat temo, kdo jenom trocho je navrēle k nim lásko (lebo mēle všecke od smotko zavěšeny nose dule dorkama) — a debeste Ve o nás bele, pane le-dahtore, na té slavnosti bévale, — nebele be ste se jistě od tance zdržele, proto že ste tó lásko k děvčatom jak vdolek tvarohové nadítě,*) — a pak be ste z toho bele mēle jenom ostaro. — One chodere přecházale jedna za drohó jak rájsky Eve, aby nás jenom k tanco podvedle, lebo co pře má pře tak duležetě slavnosti ostópř tance k vule ho-vězímo dobetko? — Ale p. ledahtor „Věže“ Holomúcké nemňa to slešet, tož navrhle, abechme se s něma přece trocho bavile, boť na honěno, boť na slěpó habo a lebo na dovíjako.

*) Kdo Vám to napsikal, strēće Nákelské?

Red.

Národní, umělé a jiné.

Narodil se švarný návrh.
z mrtvých vstal, kdo dřív byl zabít;
Kuranda se hned přihlásil,
že touží to děcko — nabít.
Dlouho bylo přemíláno,
jakou věru jemu dát;
mnozí chtěli mermomoci
tiskový řád obřezatí.
Hádali se dlouho o něj,
o synáčka ubohého,
až zbyl malý kousek z něho,
z děcka prvorozeného. — a.

Fajrnutí.

Tak! Teď jsme vše dobře spořádali,
finace i zákon upraveny,
předlohy i prosby vyplněny,
pro příští rok vše jsme spořídali.
Věru, pilně jsme to pracovali,
a ta práce veliké je ceny:
jsouť národům opět navraceny
ony slasti, jichžto postrádali.

Redaktorská.

Nám se, nám se, nám se,
nám se všecko zdá,
že tá amnestie
přeče nám nedá; —
nám se, nám se, nám se,
nám se všecko zdá,
že se přece nám nedá.
Marně myšlení
na odpustění
raděj bez tíže
s námi za mříže! —
Nám se; nám se, nám se,
nám se všecko zdá,
že se pranic nám nedá.

Něstěsí.

Dlouho, dlouho prosili jsme,
spínajíce v žalu ruce,
aby nám cos porodila
milostpani Konstituce.

O deváté hodině večír, to z nenadání leze do dveří nás Ondra Brázdlu, do něhož sme všece farnice Nákelští tak lásko zahorele, až sme mo odelēle čestný občanství. — Ale on chodak boja se, abechme ho mesim neodvítile, proto že ho třeba šteri držele okolo krko: tož nám velezl na takové stopeň, a začal rozprávět: „Jedn od věchodu po aizrpně k Holomúce. — a od Holomúce z hčotokem (Vielackrem) koňorusem až sem k Vámu na chevěčko. — abe ste poznale, že láska není žádná cancer.“ — A belo toho ešte vie duležetěšího, co nám napovídal — ale že jož na to místa nepostáče, tož skončeje slavnosti tento opis

Váš kmocháček Nákelsko-Joachémský
M. Ch.

0 dušičkách v neznámé posud zemi Cenitýralizácii.

Teď si můžem zase trochu zdřímnout,
pak si nákou bulku zabrajeme,
přitom můžem sklenky též si všimnout.
A že není tedka nic na práci,
náky „parlament“ si tlejeme
Prusku na true — jen tak pro legraci.

Město.

My.

My novou dobu žijeme,
i doře se nám daří:
zaplatíme a pijeme
a „pání“ pro nás vaří.
I vaří pro nás pol-řku
předchutnou s makarony,
a stojí nás to pakatel —
malounké miliony!
Však za to máme naděje
za hrůzu tisíc zlatých:
že po smrti se octneme
v pořadí — Všechněch Světch.

J. O. Horna.

Číslo 11. Majitel: Jos. R. Vilímek. Odpovědný redaktor a vydavatel: Jos. Zidek. Ročn. XII.

Minulé „Humory“ byly zabaveny; proč, dosud nevíme. Nahradíme je tedy teprv za 14 dní číslem v celku archovým.

Preceptorka policie „Humorů“.

Stařa, děti, ať se nedopátím!
Co je příkl, to je kór cu moc!
Div že nechraptím učení stálým,
a přec děláte jen tentenoc
samé čyry čyry, kluky háky,
nie, bych zalilou já měla v tom.
Já řík: je to schónschrebněcké žaký?
Buhděž do vás nejpřenejší hrom!

Abych uspořila ran a hluko —
mámí já srdce makké jako řáj —
poredu vám přístě trochu ruku;
snad to dopadne pak méně „fuj“!
Připravte si papír hezký bílý
jako po vyprání punčochy,
a „šlín“ byste nechýbily,
podstříte si c. k. „lenochy“.

A teď píšete: „Sláva nové éře!
Náše spása jest jen frassunk“ —
Už vás zase čert na vidle beže?
Co jste psaly? „Randál, frc a žluňk“!
Tisíce later! Co jen počít s vámi?
Musím já vás klepnout přes prsty!
A neplyde-li to „žabavnutí“,
učesám vás — ne však po ersti!

Musíme tam všickni!

Píseň „Humorů“.

kteráž se zpívá jako: „Jeden kaprál od hutáná.“

Poslyšte nás, lidé, malo,
co se večera týden stalo,
a to v naší tiskárně —
je to smutné náramně!
Právě když nás tisknout měli,
tu se dvěře rozetly,
a již slavná komise
sháněla se po lise.
A když našla co hledala,
s chutí se do práce dala:

kázala vše naporád
i s obrázky rozmetat.
A co nás tam nalezeno
na polovic vyřeteno,
hned pro „človín“ jakýsi
musely jsme s komisí,
Tak se stalo, lede milý,
že jsme se ti nevezpily
te minule solorty,
vyrazit té se potý.

Literární návštěvi.

V c. k. skladu knih právě právě vyřily a ve všech solidních knihkupectvích jsou k „mání“ následující nové knihy a spisy:

1. *Praktický návod k rychlému konfiskování opozičních nozin*, se zvláštním ohledem na země česko-slovenské. Sepsal a hojnými doklady opatřil dr. Herbst, ministr rakouské spravedlnosti. Tiskem státní tiskárny ve Vídni. Od roku x až po dnes. Stereotypní vydání. — Myslíme, že kniha tato se odpočíná sama sebou. Pan spisovatel osvědčil se v oboru spravedlnosti již tolikrát skvěle co důkladný znalec a kritik, že není třeba o tom více mluvit. Upozorujeme na tuto knihu zvláště slavné návalnictví a c. k. policii. Cena knihy je opravdu skrovná, ba hledě k jejímu obsahu skoro žádná, tak že si ji může zaopatřit i sebe chudší policajt.

2. *Umění, za 24 hodin vyhledatí kopacitu za šuldrů*. Vydané psací c. k. školní rady v Čechách. — Spisovatelem toho umění se podařilo vyplnití důležitou mezeru v literatuře, i nebudě zajisté nikoho z c. k. hejtmánů, jenž by nutnou potřebu takového umění neuvažoval. Doufáme, že vydavatelstvo nedělá škodu a že bude ve své činnosti zdárně pokračovat.

3. *O péstování žitě a hoditku na pánosti Valdýnském v Čechách*. Na základě vlastních studií a zkušeností sepsal Dr. B. A. N. Hans, ministr rakouského „orání“. K pončení zvlášť pro české hospodáře a ku potřebě školní mládeže. Drahé neoprávené vydání, vytištěno v tajné tiskárně. Se skvělostnou rytinou, v tuhé svinské vazbě. Takřka za pac. — Myslíme, že věda botanická a hospodářská teprve rozsáhlými studiemi pana spisovatele dosáhla vrchu dokonalosti, a na tom má moudrý kupec dost.

Cenzori

V reprezentaci cenzury a cenzora byla nejzávažnějším tématem nesvoboda tisku, kde autoři zároveň s kritikou vlády apelovali na čtenáře a na jeho hodnocení literatury. Uvedme příklad, v němž autor připomíná tradici útlaku v Čechách a cituje z Jana Kollára: „Z Jana Kollára. Bratři, nesuďte o nás, co a jak jsme psáli my mohli; / nýbrž jen co a jak jsme směli, suďte o nás“ (Z Jana Kollára 1869: 81).

Frekvencovaným tématem byl útlak, včetně konceptu a instituce cenzury, přičemž autoři často používali šprýmovné označení „zábava“ či „štrapác“. Nalézáme přitom celou škálu zobrazovacích postupů: básně, prózy i žurnalistické parodie. Ve „Vyznání víry“ autor ironizuje cenzuru a vládu: „Vyznání víry ‚Humorů‘ na sklonku r. 1866. Věříme, že všechno jest dokonalé [...] cokoli vláda činí [...] třebaž to i pokaždé s naším pitomým rozumem se nesrovnávalo. Věříme, že jest cenzura potřebna jako sůl v domě. Věříme, že se vládne nejlépe z Vídně a že to jest rozkošné, moci vládnouti“ (Vyznání víry 1866: 313). Nemálo útoků bylo směřováno k samotné instituci cenzury a k jejímu právnímu systému, včetně soudů. Nejdůležitějším tématem byl porotní soud – spisovatelé volali po zákonech a po spravedlnosti a později kritizovali omezené působení porot i neodpovídající kompetenci, předpojatost a německé poroty. Zde se podle našeho názoru významně uplatnila vedle protestu i snaha navázat s cenzurou dialog, což signalizovalo i určité přijetí cenzury. Méně často se autoři obraceli proti legislativě a tiskovému zákonu. Tak například v roce 1863, v návaznosti na zavedení nového tiskového zákona (1862), vzbudil kritickou reflexi paragraf č. 5, který zakládal povinnost odpovědnosti a pokut pro redaktory a další osoby (majitele a správce tiskáren, sazeče a nakladatele). Často se autoři vysmívali úřednictvu, policii a státnímu návladnictví, přičemž nejdůležitější téma představovala postava státního návladního. Cílem bylo podrýt autoritu vysoce postaveného úředníka a oslabit jeho morální kredit, a tím oslabit i morální kredit cenzury a podrýt její legitimnost. Tak se ve verších i prózou satirizuje státní návladní „vysoký excelenc pán“ dr. Hlaváček: „Ten pan státní návladní nikdy nezahálí, / ve dne v noci žaluje, plní kriminály. / Pracujme my také tak, jako pan Hlaváček: / v jedné ruce ‚rozsudky‘, v druhé chudých sáček“ (Ten [...] 1868: 201). „Všem politickým provinilcům (za laskavé spolupůsobení při mém povýšení na radu vrchního zemského soudu) můj nejvšelejší dík!! Dr. Hlaváček, návladní“ (Všem [...] 1870: 2).

S politickými provinilci se dostáváme k cenzurovaným. Nejčastějším tématem byly konkrétní cenzurní zásahy proti českým novinám a časopisům spolu s ironií na nezabavované oficiální listy – redakce nejen vyjadřovala protest, nýbrž také vyvolávala zájem o konfiskované listy a využívala cenzury jako reklamy. V „dopise policii a soudu“ se zesměšňují Čechům nepřátelské noviny (a reklama se reflektuje): „Zdejší sl. c. k. policii a též takému návladnictví. Nebylo by záhodno, konfiskovat před Novým rokem také jednou nás, aby nedostaly všechny předplatitele jen noviny opoziční? S úctou ‚Tagesbote‘ a ‚Bohemia‘“ (Zdejší [...] 1870: 208).

Nejdůležitějším tématem byly osudy perzekvovaných redaktorů, které se objevovaly v celém sledovaném období. Na začátku byla důležitým motivem nemožnost psát svobodně. Tento motiv lze vyložit i jako určité přijetí cenzury a povzdech nad osudem. V básni „Redaktorská“ autor vzbuzuje soucit:

Pročs mne Bože na svět stvořil,
když nesmím dle vůle psát!
Kéž bych se byl nenarodil,
neměl bych nač naříkat.
[...]
Redaktorství už chci nechat,
zejtra vrátím koncesi,
neboť jak bych začal cekat,
měl bych hned zas procesy.
(Redaktorská 1863: 298)

Později bylo téma nahrazeno hojně frekventovanými motivy: vězením, čekáním na amnestii, ztrátou kauce, pokutou. Autoři se snažili využít zásahu pro reklamu a vyvolat zájem o osud konkrétních perzekvovaných žurnalistů. Tak z přátelsky kolegiální pozornosti často psali o uvězněném Jakubu Arbesovi. Důležité je připomenout, že se objevil i motiv, dosvědčující, že „nový kriminální statut redaktora byl spíše ctí než pohanou“ (Stark 2009: 278). V básni „Verše kriminální“ autor vyjadřuje povzbuzení: „Kam já svojí nohou vkročím, všude samé pokuty, / a radnice novoměstská je už se mnou ‚ty a ty‘! // Nic netruchli, – vesel buď, můj synu, / ač jsi obžalován ze zločinu; / ty jdeš napřed – zdrav jsi putoval! / bys ostatním stánek zbudoval“ (Verše kriminální 1868: 152).

S postupem doby začal dominovat motiv vzdoru a přesvědčení nevzdát se v boji proti cenzuře a útlaku. Druhým průběžným motivem byly osudy perzekvovaných *Humoristických listů*, které byly těsně spjaty

400

E. i nad ubohým nynějším redaktorem naším se slitovati, a pakliby něčeho ze zaslouženého jemu trestu odpustiti za dobré neuznala, alespoň z pouhé křesťanské lásky a humanity ve vznešeném duchu svém ho politovati ráčila.

Kojíce se sladkou tou naději, že žádá z proseb našich oslyšena nebude, znamenáme se Vaši Exc. nejoddanější V Praze, na den slavného *na horu* „Humory“. *vzetí posledního čísla našeho.*

Jediný špatný vtip dostačí, aby člověk propadl osudu, a Tys již dávno prach a popel, jež rozmetává větrík po zemi. A mnoho lidí nalákalo se ho, a dělají v zemi špatné vtipy, jen že bez povolání a bez slušného propadání osudu. „Humoristické Listy“ však řídí se jen dle života Tvého, dělají vtipy věčně dobré, a sláva jejich nevyhyne!

Nejnovější „sebrané spisy.“

Skutečský žal.

Stojíme nad hroby a s mrtvými mluvíme. Probuť se ze sna a vystup mezi nás!

Vlažný větrík vlaje drnem květnatým, pod drnem dřímá ale černý hrob. Na tváři mívals blahý smích, v srdci jsi nosil hluboký žal.

Miloval jsi zemi tu, ve které dřímáš, a podepřel jsi se hroudou její, neboť láskou ondělavals.

Vesels v život, jako jarní slunce, zazpíval jsi, jako tažné ptáče, zaplakal jsi, jako rosné ráno, a země se zara- dovala a rozesmála v květ.

Tys nám dal lehkost myslí a veselost srdce, sobě pod- držels smutek a žalost. Tys nás napáješ vlastní krví, když jsme nejvíce žíznil, Tys nás sytil, když jsme hladem klesali, ujal jsi se žebračka nesmělého a zoufalého.

Tys vypravoval nám dětem čarokrásné báje, Tys učil nás pravdě hrou. Tys předpověčoval nám písně, jak samec mláďatům, a letěls k nobi již, když mi jsme ještě kryli se křídly neopeřenými.

Tys největším dobrodincem lidí, nebyť jsi mu dal desky zákonné, písma vznešená, neboť jsi otcem „Humoristických Listů“, jejichž sláva nikdy nevyhyne.

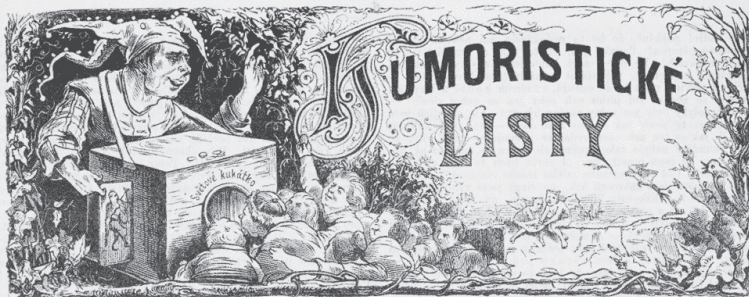
Když jsi ale zmužněl, učinil jsi špatný vtip a uměls nějakých padesát let před dobou rozumnější odůvodňenu.

Obrázky z nebe.

III.

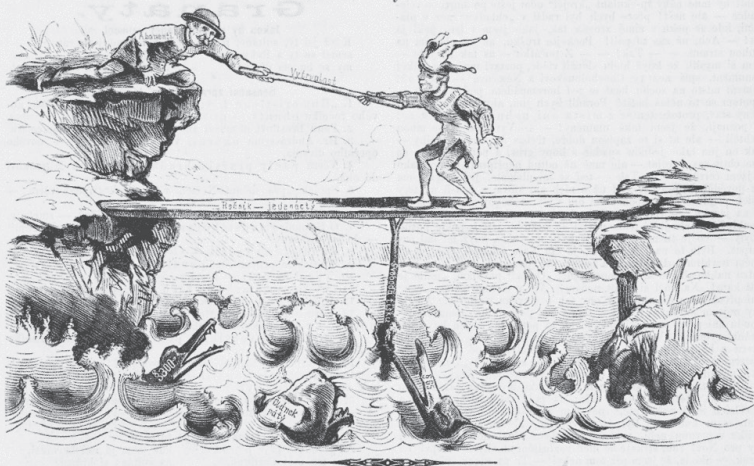

Václav. „Tak ty pořád ještě zlobíš, klučino, a ne- máš dost na tom, coš už natropil? Dle mé osobní zkuše- nosti nestane se ti na zemi pranic — neboj se, neboj! — a do nebe se také nedostaneš, abych ti tam mohl vylupat. Tu máš tedy mezi nebem a zemí! — A teď upaluj!“

Číslo 2. Majitel: Jos. R. Vilímek. Odpovědný redaktor a vydavatel: Fr. Pechánek. Ročník XI.

Takhle by to šlo!

Z černého kabinetu.

Psalni starého roku „Humorům“.

U všech čertů v den sv. Tří králů 1869.

Moje nejmenší „Humory“!

Já Vás na 100,000krát podrazuju a líbám a doufám, že Vás těmito párma řádky při dobrém a stále zdravím vynatrefím, jakož i já chvála pánu Bohu zdrav jsem. Ze je Vám vzdor všemu neustále hej a že pořád máte plné tělo roupi — to vím, ale já — já — inu, já chciak to dohr! Vidíte, mohli jsem tak dobře psát „Bohemii“ nebo „Denníku“ jako Vám, a jim ještě spíše, protože jsem Vás samé opálil leckdy o náké ty šoufky a nedávno i o plnou čepici rublů, — ale Vy holt jste se mi libily nejlepe, ačkoli jsem často měl na Vás přítku, když totiž jste dávaly nane do novin říkajíce, že jsem dareba a že, nebudu-li dělat dobrotu, to se mnou ještě špatně dopadne. Neučky teprv vidím, že jste to se mnou myslily přece jen dobře. Škoda jen, že jsem Vás tehdy nechtěl poslouchat! Ale moje — odpusť Bože hrchy! —

zpropadená palice měla po celý čas metelici. Teď mám zažto polízanou, že bych Vám ji nepřal do smrti. A vidíte: byl jsem špatný chlap — řeknu Vám to zrovna, protože teď, když už mne jednou čert vzal, je mi prašť jako uhoď — přece však jsem si myslil: „Až té Nový rok shodí s křesla a ty budeš pak za svou vládu zodpovědným — co ti mohou tak nehoršího udelat? Na nejvš ti dají větší pensi než služné, k tomu nějaký řád pro zasluby, a bude po komedii; — a ono to zatím se mnou dopadlo takhle! Jo, jo, teď ať se člověk těší na něco-dobrého! Tak hleďte, nemám-li pravdu: co jsem já tam u Vás nahore pomohl doktorům, jako: Hrestlovi, Hrestovi, Hasnerovi, Giskrovi a j. v., že dostali přece hezká místa a nemají se jen tak a jsou teď chlapci! Sami, to mne mohli potřebovat, aby si pomohli, ale já toho už nejsem hoden, aby se za mne přimluvíli, aby některý z nich řekl: „Čerte, ďable — tohle, takhle — udeľat's nám dobrotu — odsloužíme se ti tak a tak; jsme doktoři, pomůžeme ti . . .“ Ale teď se na pány spolehat, co ti slibujou! Hanba! stydět by se mohli až do koule! Já to měl vědět dřív, že budu mít takovéhle utři si — já bych byl psíkal jinou! Co je pravda, to je pravda:

2

s osudy redaktorů. Nejfrekventovanějším motivem tu byly konkrétní přímé zásahy cenzury proti jednotlivým čísům *Humoristických listů*, jež redakce opět využila pro vlastní reklamu. V „dopise policii“ si autor s ironickou satisfakcí cenzurní reklamu pochvaluje: „Slavné policii a slavnému návladnictví! Byly jsme sice už – jak kolkovna vykazuje – dosti slušně rozšířeny, nic méně vzdáváme srdečné díky za reklamu konfiskacemi nám už zase dvakrát prokázanou, a trváme s úctou k podobným službám vždy ochotné Humory“ (Slavné [...] 1871: 383).

Velmi důležitá strategie časopisu, jak oslabit účinnost cenzurního zásahu, byla, když se v reakci časopisu na konfiskaci potlačený materiál naopak zdůraznil, za takovou reakci již časopis nebyl postižen. Uvedme příklad, kde šlo o potlačovanou kritiku policie: „My za to nemůžem, že onehdejší ‚Humory‘ byly uznány za vinny přečinem pro obrázek, v němž volal tonoucí k policajtům o pomoc“ (My [...] 1871: 391). Vidíme, že zde se uplatnila mystifikace, kdy vymyšlený odkaz na cenzuru přímo podněcoval reklamní účinek cenzury pro dobro časopisu. Nejvýznamnějším tématem byla strategie *Humoristických listů*, jak psát pod dohledem. Zde mělo být prostředkem taktiky již od Karla Havlíčka známé prolnutí satiry s humorem. Největší význam přitom mělo to, že *Humoristické listy* propojily strategii psaní s tématem čtenáře. Redakce manifestovala společný postoj se čtenáři, a tím motivovala společný veřejný protest proti útlaku. I zde byl kriminální statut spisovatele-zločince spíše ctí než hanbou. V článku „Tajný spolek“ se redakce rozepisuje o společném postupu proti nepřátelskému světu:

Tajný spolek. Počátkem roku 1871 vstoupí zde (v Praze) do života nový tajný spolek, a sice pod pláštěm „Humorů“, z mnoha tiskových procesů již „kriminálně“ známých. [...] Účelem tajného toho spolku bude pracovati všemi možnými prostředky a zbraněmi humoru, satiry a ironie k tomu, [...] 2. aby svět nám nepřátelský puknul zlostí jako žalud. K tomu účelu rozšíří se do- savadní „Humory“ o celý půlarch na každém čísle a uveřejňovati budou od Nového roku mimo články a obrázky politické také nejrozmantější články a obrázky nepolitické, kteréž s prvějšími budou smíchány tak šikovně, že v té sloučenině ani sám p. státní návladní nerozezná zlo- od přečinů. Členové spolku dělití se budou na činné (spolupracovníky) a přispívající (předplatitele a odběratele). [...] Tajným znamením členů k vzájemnému se poznávání bude „strouhání mrkvičky“ v tu stranu, kde leží Vídeň. Přihlášky a příspěvky k tajnému spolku tomu přijímají se zcela veřejně v Železných dveřích č. 436–I. N. H. L. V. P. (tj. Nakladatelstvo „Humoristických Listů“ v Praze). (Tajný spolek 1870: 207)

Toto ironické nabádání k věci nezákonné představuje vědomé pohrávání si s hranicí legálnosti, a tak i jistou provokaci cenzury. Soudíme přitom, že provokativně myšleným spojením „závadného a nezavadného smyslu“ zde *Humoristické listy* velmi úspěšně využily daného prostoru pro manévrování a současně se ho pokusily i rozšířit.

Co cenzura nekonfiskovala; účinnost cenzury

V perspektivě cenzury jako státní systematické kontroly je třeba dále analyzovat otázku toho, co cenzura nekonfiskovala, a otázku účinnosti cenzurního postihování. Co je důležité: na našem materiálu jsme viděli, že cenzura sice konfiskovala ta vyjádření, která útočila na politický řád, ale nikoli ta, která se týkala legitimitnosti cenzury samé a jejích praktik. Cenzura se tu účinně nebránila po našem soudu proto, že téma cenzury bylo součástí otevřeného manévrovacího prostoru, i proto, že státní aparát měl zájem hájit legitimitnost cenzury (jako instituce kontrolující na základě objektivních měřítek) pro dobro společnosti. To významně souvisí s ambivalencí účinku cenzury a s oslabováním účinnosti cenzurního zasahování.

Cenzura byla kontraproduktivní, jestliže sloužila k popularizaci cenzurovaného. Jak jsme viděli u *Humoristických listů*, cenzura poskytovala reklamu časopisu i redaktorům a také často, paradoxně, svou činností podpořila právě ty materiály, které chtěla potlačit. Na druhé straně měla cenzura nepřímo úspěšný dopad na literární život, který vyvolávalo právě její využití pro reklamu. To totiž vzbuzovalo u českých literátů atmosféru vzájemného podezřívání a obviňování, které někdy vyplulo na povrch. Tak tomu bylo v roce 1865, kdy se J. R. Vilímek polemicky bránil proti redaktoru Eduardu Justovi, jenž psal, že Vilímek využil v roce 1864 své zatčení a uvěznění jako chytrou strategii, aby se stal „národním mučedníkem“ (Vilímek 1864–1865, idem 1866). Je zřejmé, že tato situace souvisela s případem Julia Grégra, jenž byl v roce 1862 pro odsouzení za tiskové přečiny téměř národním hrdinou.

Shrneme-li: snažili jsme se doložit, že *Humoristické listy* kritikou rakouských cenzurních záležitostí a institucí úspěšně využívaly daný manévrovací prostor, vyjadřovaly systematicky veřejný protest proti cenzuře a významně oslabovaly účinnost cenzurního zasahování. A na druhé straně se také mohly dobře poučit, jak lze prostor pro manévrování rozšiřovat.

Přitom zřetelně hrálo nejvýznamnější roli téma cenzurovaného, tedy osudy perzekvovaných redaktorů, kteří vyvolávali empatii, vyjadřovali vzdor, a tím posilovali společné postoje se čtenáři, a zároveň udržovali zájem dostatečně velké základny předplatitelů, aby se z předplatného mohly platit pokuty (Moudrému napověz! 1863). Máme-li se pokusit o stručný závěr, potom je nutné konstatovat, že ačkoli „prostor mezi časopisem a čtenářem nebyl bez překážek“, redaktoři pokračovali v činnosti orientované opozičně a intencí časopisu stále bylo (oproti Gellnerově skepsi v mottu): „ač tě stihne konfiskace, není marná žádná práce“.

Prameny

KONFISKACE [...]

1872 „Konfiskace 45. čísla letošních ‚Hum. listů‘“ [uveřejnění rozsudku c. k. zemského co tiskového soudu; pozn. B. H.], *Humoristické listy* 14, č. 47, s. 376

MOUDRÉMU NAPOVĚZ!

1863 „Moudrému napověz!“, *Humoristické listy* 5, č. 51, s. 416

MY [...]

1871 „My za to nemůžem [...]“, *Humoristické listy* 13, č. 50, s. 391

REDAKTORSKÁ

1863 „Redaktorská“, *Humoristické listy* 5, č. 37, s. 298

SLAVNÉ [...]

1871 „Slavné policii [...]“, *Humoristické listy* 13, č. 49, s. 383

TAJNÝ SPOLEK

1870 „Tajný spolek“, *Humoristické listy* 12, č. 52, s. 207

TEN [...]

1868 „Ten pan státní návladní [...]“, *Humoristické listy* 10, č. 49, s. 201

VERŠE KRIMINÁLNÍ

1868 „Verše kriminální“, *Humoristické listy*, č. 38, s. 152

VILÍMEK, Josef Richard

1864–1865 „Panu Eduardu Justovi, bývalému spolupracovníku těchto listů“, *Humoristické listy* 7, č. 54, s. 432; č. 55, s. 440; č. 57, s. 456

1866 „Panu Ed. Justovi, bývalému spolupracovníku těchto listů. Dokončení odpovědi Vilímkovy panu Justovi (z 55. čísla ročníku 7)“, *Humoristické listy* 8, č. 3, s. 24–25

VŠEM [...]

1870 „Všem politickým provinilcům [...]“, *Humoristické listy* 12, č. 1, s. 2

VYZNÁNÍ VÍRY

1866 „Vyznání víry“, *Humoristické listy* 8, č. 51, s. 313

ZDEJŠÍ [...]

1870 „Zdejší sl. c. k. policii [...]“, *Humoristické listy* 12, č. 52, s. 208

Z JANA KOLLÁRA

1869 „Z Jana Kollára“, *Humoristické listy* 11, č. 20, s. 81

Literatura

ARBES, Jakub

1894 *Pláč koruny české neboli Persekuce lidu českého v letech 1868–1873* (Praha: František Bačkovský)

SVATOŇOVÁ, Ilja

1993 „Humoristické listy“, in Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury* 2/I. H–J (Praha: Academia), s. 360–362

STARK, Gary D.

2009 *Banned in Berlin. Literary censorship in Imperial Germany, 1871–1918* (New York/Oxford: Berghahn Books)

The subject of suppressed literature in *Humoristické listy* (1863–1873)

This study deals with censorship and humorous magazines in the latter half of the 19th century. We attempt to show the representation of censorship and the satirical struggle with the censors, using the example of *Humoristické listy*, in 1863–1873. We find protests against censorship and the ambivalent effect of censorship. Methodologically we are inspired by new research and its views on “the latitude in deciding how to maintain some free space for the individual at

the side of the authors and how to assert the state's control at the side of the censors", and on "the limits of state censorship".

Keywords

censorship, Humoristické listy (1863–1873), suppressed literature, second half of the 19th century